

Egy szomorú történelmi évforduló.

— A dézsi egyezkedés háromszázadik évfordulója. —

A jelen év július hó első napjaiban háromszázadik évfordulója állott be annak, hogy a dézsi egyezkedés létrejött. Ez az egyezkedés az országgyűlésnek egy birói joggal felruházott bizottsága előtt folyt le, melybe az országgyűlés minden bevett felekezetből 17—17 tagot küldött ki. Az ülés jegyzőkönyvéből azonban az látszik, hogy a kiküldöttek nem voltak mind jelen, mert a határozatot csak 57-en irták alá¹ A történelem egyhangunak mondható ítélete szerint az egyezkedés egyházi szervezetünknek a fenyegető veszedelmek között a megmentését eredményezte. Ha az unitárius megbízottak Beke Dániel püspökkel az élén nem állanak hivatásuk magaslatán, ha nem vezeti őket igazi bölcsesség, az unitárius egyháznak könnyen bekövetkezhetett volna a vége, mint ahogy nemsokkal e határidő után az azelőtt szintén erős unitárius egyházat Lengyelországból kiüldözték. Mindezek az előnyös oldalak mellett is és ezeknek ellenére a dézsi egyezkedés egyike a mi legszomorúbb történelmi emlékeinknek. Oly szomorú, mint a Dávid Ferenc elítéltetése utáni Blandrata hitvallásának elfogadása. A szomorú és fájdalmas emlék azonban nem magában az akkori eseményekben van, hanem azokban az eseményekben, melyek a dézsi egyezséget létrehozták. Abban a céltalan erőpazarlásban, mely a protestántizmusban a XVII. században oly nagy mértékben divatozott és abban a szomorú belső meghasonlásban, amely annyira nem fér össze az evangéliumon és Jézus követésén alapuló unitárius vallással.

Lássuk az események folyását röviden. Az unitárius vallás, János Zsigmond oly korán elhunyt fejedelem halálakor, a kis Erdélyben oly nagy mértékben el volt terjedve, hogy az egykori kró-

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek. 10 k. 180 l. Eredetije az Unitárius Egyház levéltárában.

nikás: Borsos Sebestyén joggal írhatta: „csaknem az egész ország arra felé hajlik vala“. Békés Gáspár szerencsétlenül végződő felkelése után 9 unitárius főurat a győztes fejedelem lefejeztetett, 24-et fölakasztatott, 54-nek orrát, fülét levágatta¹. A sors keserű gúnyja, hogy a megbüntetett unitáriusok elkobzott vagyona, az unitárius Blandrata közvetítésével, a lengyel trón megszerzésének egyik segítő eszköze lett, a kemény ítéletet hozó Báthori István számára². Dávid Ferenc elítéltetése, a Báthoriak valláspolitikája ellenére is, még igen erős unitárius egyház ment át a XVI. századból a XVII. századba.

A XVII. században azonban olyan veszedelmekkel kellett megküzdenie az unitárius egyháznak, melyek miatt nagyon szerény körre kellett összezsugorodnia. A Bástia dúlása és más háborús veszedelmek, kolera, pestis elpusztították a Kolozsvár városától északra levő egyházközsegeinknek nagy részét. A fejedelemnek választott, a lengyel király által „szentelt vitéznek“ nevezett unitárius Székely Mózesnek gyászos eleste, megfosztotta az unitáriusokat attól, hogy János Zsigmond aranykora ismét visszajöjjön; Bocskai István kétéves uralmáról csak hálával és elismeréssel beszélhetünk, de azután következő református fejedelmek alatt s az abban az időben uralkodó közszellem miatt az unitárius egyház épen elég méltatlanságot szenvedett. A ref. fejedelmek a törvényt betartották, de azért a törvények kedvezőtlen alkalmazásával épen annyi kárt okoztak az unitáriusoknak, akárcsak a katolikus Báthori Zsigmond. Pedig Báthori Zsigmond és később a Habsburg-uralom alatt az unitáriusok jó fegyvertársaknak bizonyultak az elnyomatás szomorú napjaiban. A történelem azonban azt bizonyítja, hogy nemcsak az egyesek, hanem a tömeg sem tud a jövőre gondolni. Mihelyt valaki hatalomra jut, nem gondol arra, hogy a hatalmat el is lehet veszíteni, s a hatalommal nemcsak ő, hanem más is visszaélhet.

Az unitáriusok ellen való föllépésre kiválóan jó alkalomnak kínálkozott a szombatosság. Az unitarizmus esküdt ellenségei a szombatosságot összezavarták az unitárius vallással, vagy a legjobb esetben is a Dávid Ferenc iránya továbbfejlődésének mondták. Az erdőszentgyörgyi gyűlésen az unitáriusok tisztázták ma-

¹ Jakab E.: Dávid F. emléke. 208 l.

² Veress E.: Fontes verum Transylvaniorum.

gukat a vád alól. Azonban az orthodox (ref.) püspök: Keserői Dajka János elnököt az unitárius zsinaton, ami nem az unitáriusok kivánságára, hanem az uralkodó hatalom nyomására történt. A szombatosság azon részének az ügyét, akik az unitárius egyházközsegekből váltak ki, szintén Keserői Dajka János ref. püspök vette a kezébe s amint Gelei Katona István mondja: „brachiummal“, Kanyaró leírása szerint „300 puskás apostollal“ bejárta nemcsak az udvarhelymegyei, hanem a háromszékmegyei unitárius egyházközsegeket is. Utóbbi helyen hire-hamva sem volt a szombatosságnak, de azért, amint Kénosi Tözsér történetében olvassuk „ez az álnok lelki dajka“: Keserői Dajka János püspök különböző csselfogásokkal, és nem utolsó sorban a „puskás apostolokkal“ 62 virágzó egyházközseget ragadott el az unitáriusoktól. Dehogy a református és unitárius egyház határainak megvonásáról volt szó, a Dajka János buzgólkodása által, amint azt Pokoly József református történetíró oly ártatlanul állítja.¹ Az egyházközsegek hovatarozandóságának megállapítása egész másképpen szokott történni, mint ami a Dajka János eljárásából látszik. Különösképpen nem lett volna egyáltalán szükség arra, hogy a háromszéki unitárius egyházközsegeket a ref. püspök főnhatósága alá helyezték. Ez a bántó állapot a fejedelemség megszűnéséig, a század végéig fönn állott, amikor már rég meg voltak vonva az unitárius és református egyház között levő határok. Milyen nagy kegy volt I. Lipóttól az erdélyi fejedelemség megszűnésekor, hogy elismerje az unitárius püspöknek a háromszék-köri egyházközsegei fölött való főnhatóságát!

Erdély legnagyobb fejedelme kétségen kívül Bethlen Gábor volt. Protestáns volta teljessé tette a nagyságát. A megindult ellenreformációval s általában a Habsburg elnémetesítő és katolizáló politikájával szemben az igazi magyar álláspont csak a protestantizmusban jelentkezhetett és csúcsosodhatott ki. Mégis, úgy látszik, hogy Bethlen Gábor sem tudta az unitáriusokat teljes pártatlansággal kezelni. Pedig az unitarizmusban minden megvan, ami Erdély XVII. századi hivatásának a betöltéséhez szükséges. Lehetséges, hogy „a portán hizlalt“, a török udvarban levő unitárius ifj. Székely Mózesnek föltételezett trónra való igényéből is,

¹ Pokoly: Az erdélyi református egyház története. II. kötet 68–69 lap.

talán öntudatlanul, ellenszenvet tápláltak a református vezető körök az unitáriusokkal szemben.¹

Ha egy egyesületet, egy egyházat a hatalom meg akar rendszabályozni, a lehetőség önként kínálkozik reá. Ilyen kínálkozó alkalom volt az, hogy az unitárius egyház kebelében belső meghasonlás történik. Ez abból keletkezett, hogy a Radecki Bálint (1616—1632) püspöksége alatt történt a Keserői Dajka János-féle erőszakos hódítás. Radecki Bálint nem tudott magyarul s e miatt nem is szállhatott sikra hiveiért. Legalább is sikeresen nem. Lehetséges, hogyha magyarul tudott volna, akkor sem tudott volna sikeresen ellentállni. Az unitárius közvélemény azonban őt és magyarul való nem tudását okozta a sok veszteségért. Ezért törvényt hoztak, hogy ezután csak magyar ajku püspököt választanak. Ez a törvény teljesen jogos és helyes is volt. Az unitáriusoknak tulnyomó többsége magyar volt s a püspöknek népével éppen a reformáció szelleméből kifolyóan érzelmi közösségben kell lennie. Volt a püspöki állásra egy Ráv (alias Szörös) Mátyás nevű igénylő, aki szász nemzetiségű kolozsvári lelkész volt. Nem választották meg s ezért ő és pártja nagy zavart csinált az egyházban. Ezért az 1636-ban megválasztott Beke Dániel püspök be sem jöhetett Kolozsvárra, a püspöki székhelyre, hanem Bordosról kormányozta az egyházat. Közben Ráv és társai bosszút forraltak. Amint az egykori Régeni János naplójából közli Segesvári Bálint: „A Judás Iskáriotes iskolájában tanult Kolozsvári Szörös Mátyásnak, Gyorgyez Péternek, Szörös Andrásnak, Ozdi Tamásnak, Szentgyörgyi Istvánnak, az Isten anyaszentegyháza ellen számtalan sok lafarságai között emlékezetre méltó dolog, mikor a mű kegyelmes urunk I. Rákóczi György, a fejedelem megunván az ő nagyságához való sok járásokat, gyűlést celebrált volna Deésen, ott compareálván minden felől, arra delegatus urak, ez főemberek a mű kegyelmes urunk mellett, mikor a felyül megnevezett személyek vádolták volna mind religionka^t, mind predikatorainkat, arról derék discursus lévén, szépen a dolog complanáltatott. Látván ő nagysága a mű kegyelmes urunk, hogy simistro informáltak volna őnagyságát és így a mi unitaria religionk confirmáltott Isten akaratjából“.²

¹ Zsilinszky M.: A magyarhoni protestantizmus története 196—198 lap.

² Kénosi Tózsér, Uzoni Fosztó idézett mű 408 s köv. lapok.

Igy mondja el az egykori Napló írója a belső vizsály ki-robbanását. Ugy látszik, azt hiszi, mindenki tudja a vádat s azért azt nem írja le. Ráv Mátyás és fentemlített társai nem kevesebbel vádolják az unitárius egyházat és vezetőit, minthogy ujitók, hogy nem állanak az 1579-ben elfogadott „Consensus Ministrorum“ ... kezdetű hitvallás alapján s ennek következtében éppen úgy nem tarthatnak igényt a „recepta religio“ névre és védelemre, mint a szombatosok.

A tény az volt, hogy a Blandrata féle hitvallást az unitáriusok csak a hatalom nyomása következtében fogadták el. A papság és a főnemesség igazán a megtagadott és elítélt Dávid Ferenc hitén volt. Az alföldi és a dunántúli unitáriusok pedig a Dávid Ferenc tiszta unitárizmusának voltak a hívei. Hunyadi Demeter, Bazilius István Dávid Ferenc halála után tényleg a Blandrata-féle hitvalláson állottak az egyház megmentése, a rend és bizalom megteremtése érdekében. Amde a Dávid Ferenc nagy lelkének szárnyalása újra jelentkezett, ha óvatosabban is, Enyedi Györgyben, Kósa Jánosban és Torockai Mátéban. A hivatalos hitvallás a Blandratáé volt, de az élő hit Dávid Ferenc nyomdokain haladott. Ez volt az unitárius többségnek a hite. Sőt a régi források azt mondják, hogy Ráv Mátyás maga is az ugynevezett tulzó, vagy helyesebben a haladó unitárius vezérek között volt. Csak másodszori bukása után vette annyira lelkére a Blandrata-féle hitvallás ügyét.

Az árulás, mert az volt, megtörtént, a tárgyalást július hó 1-re kitűzték. A tárgyalást a Szilágyi Sándor történetíró bevezetése után¹ a következőkben foglaljuk össze.

Az első nap nem történt semmi. Ez a gyülekezésnek volt szentelve. A második nap a fejedelem beküldte a tárgyalások rendjét: először az unitáriusok versengései, azután az istenkáromlók és a zsidózók perét tárgyalják. A harmadik napon volt az első érdemleges ülés, mikor a vádló Ráv Mátyás s utánna Beke Dániel elmondották a fejedelem nagylelkűsége iránti szokásos hódolat és hála kifejezését. Azután Ráv Mátyás előadja vádját: Beke Dániel püspök és követői ujitók, nem tartják meg a János Zsigmond idejében bevett vallást. Beke is, Ráv is benyújtotta hitvallását. Beke eredetileg az Enyedi György Explicatioit akarta be-

¹ Erd. országgyűlési emlékek. 10. k. 24 és köv. lapok.

nyújtani, de az ádámosi zsinaton abban állapodtak meg, hogy a Blandrata-féle hitvallást (Consensus Ministrorum kezdetű) nyújtják be. Ugylátszik Beke ezt a hitvallást átdolgozta, bizonyos tételeket elhalványított benne, mert Ráv nem tartotta az eredetivel egyezőnek: „Ebben a Krisztus imádása, vagy hívése, vagy teljesen tiltatik, vagy elhallgattatik, vagy káromoltatik“. Hosszas huza-vona után a 4-ik napon Tholdalagi János az unitárius főurak nevében kijelentette, hogy ők imádják és Istennek ismerik el a Krisztust. Ugyancsak ezt mondotta Beke Dániel is, aki azonban hozzá tette, hogy az Atya átadta hatalmát a Fiunak, ami által kifejezésre juttatta az Athanazius hitvallásától való különböző hittani álláspontját. 5-én és 6-án ülésen kívül kísérletet tettek a két fél hitvallásának az összeegyeztetésére, ami nem sikerült, miért a 7-én tartott ülésen a fejedelem keményen lehurrogta Beke Dánielt, mivel nem akart engedni. Végül Beke mégis engedett s így létrejött az ugynevezett Complancio. Az egyezkedés szerint a Blandrata-féle hitvallást újból elfogadták. Tehát „Jézus Krisztust isteni tisztelettel imádják és directe segítségül hívják“. Ezt a Rádeczki Bálint által készített Disciplina Ecclesiastica szó szerint beiktatják, a keresztelést az Atyának, Fiunak és Szentléleknek nevében végzik, az urvacsorai kelyhet a hívek kezébe adják. Ez az, ami magára a hitvallás lényegére vonatkozik.

Ráv Mátvás és a püspök kibékültek. Az egyházi emberekre súlyos megtorlásokat állapítottak meg, ha a megegyezéstől eltérnek. A vétkeseket nem a püspök bünteti meg, hanem a fejedelem, még pedig a hűtlenség minősítésével fej- és jószágvesztéssel. Könyvet a fejedelem tudta nélkül kinyomatni nem lehet. Az egyezkedéssel ellenkező, már megjelent könyvek az fejevári káptalanba beszolgáltatandók. Ezek ellen a rendeletek ellen nemcsak írni és prédikálni, hanem még „suttogni“ sem szabad.

Ezeket a pontokat a fejedelem és a tanács urak július hó 9-én irták alá.

A gyűlés következő napjain a szombatosokra került a sor. Ezeket száz számra ítéltek el, ha át nem tértek valamelyik recepta religioba. Az egykori krónikások leírása szerint a börtönök alig tudták befogadni a szombatoság miatt elítéltek nagy számát.

A tárgyalás végére az u. n. isten-káromlók ügye maradt. Ezek Jézusról, vagy szentháromságról tiszteletlenül nyilatkoztak. Ilyen volt a Thorockai János ötvös esete, aki állítólag azt mondotta

Jézusról: „Jöne csak ide, mert a szőlőbe küldeném dolgozni“. Ha csakugyan ezt mondta, tényleg nagy hiba, de ez még bizonyításra vár. Az ítélet azonban a vallási türelem klasszikus földén borzasztó volt. Őt cigánnyal, a két Szamos között agyonkövezelték. Csiszár István kolozsvári városi tanácsost pedig 60 botütésre ítélik, melyet a bitófa alatt kellett elszenvednie. Vele azonban már nagyon előkelően bántak, nem a cigányokkal, hanem a városzolgákkal mérették ki a 60 botütést. Bűne az volt, hogy azt merte mondani, miszerint „a háromságtant Niceaban és Konstantinápolyban koholták“. Még egy jó néhányan kikaptak az „istenkáromlók“, többen pellengéren súlyos megaláztatást szenvedtek.¹

Igy végződött a deézsi egyezkedés, amely az unitárius egyház-történelemben oly nevezetes időpont. A börtönre ítélt szombatosok kegyelmet nyertek, ha valamelyik bevett vallás kebelébe tértek át. Az unitárius lelkészek azonban nem jutottak abba a helyzetbe, hogy a börtönöket látogassák, az a kálvinista papságnak volt a kiváltsága. Természetesen az át'érés csak a kálvinisták javára történhetett, minek következtében az unitarizmus újabb nagy veszteséget szenvedett.

Az eseményeknek ilyen, dióhéjszerű rövid előadása után önként adódik, hogy a méltatásával is foglalkozzunk. A legelső, ami figyelmünket megragadja, a Ráv Mátyás és társainak gyászos lelki világa. Rávról teljes biztonsággal meg lehet állapítani, hogy ő nem volt meggyőződéses blandratista és mégis képes volt vádlóként, Régeni naplója szerint: árulóként föllépni a megválasztott új püspök ellen. Tisztán személyi sérelemből, hiúságból és önzésből tette meg Ráv Mátyás ezt a lépést, nem gondolva meg, hogy ezáltal az egyházat, melynek papja volt s püspöke szeretett volna lenni, a megsemmisítés veszélyének teszi ki. Az ő számára az egyházi méltóság többet jelentett, mint az unitárius vallás benső nemessége és jézusi tiszta egyszerűsége. A testvére András 1644 januárius elsején el is hagyta az unitárius egyházat, átment a kálvinistákhoz. Jellemző a Ráv-család egyházi buzgóságára. A versengés, az unitárius vallás egyszerűségétől, tiszta erkölcsétől való eltérés látszik ebben a szomorú történetben.

A Ráv Mátyás árulkodásával odadobták az egyház féltve

¹ Kanyaró: Az unitáriusok Magyarországon. 219–220. lap.

örzött alkotmányát, hogy nem unitáriusok is beleavatkozzanak a belső hitelvi és belső egyházkormányzati kérdésekbe.

A deézi „Conventnek“ csak egy negyede volt unitárius. A megállapított hitelveket Beke Dániel csak a fejedelem ráhatására fogadta el. Tehát egy olyan hitelvet fogadott el az egyház feje, amely sem neki, sem az unitáriusok vezéreiből, sőt magának a kihívó Ráv Mátyásnak sem volt a meggyőződése.

Harnack, a nagy német teológus mondja, hogy a keresztény vallás a harmadik század óta nem az őszinte hit alapján áll. Dávid Ferencnek egyik nagy érdeme éppen abban van, hogy bonyolalmas, metafizikai spekuláció helyett a lélek egyszerű, őszinte hitére fektette a súlyt. Először a Blandrata, azután a Ráv Mátyás szomorú befolyására kellett az unitárius egyháznak eltérnie ettől. Csodálkozhatunk-e azon, hogy történetíróink ezen események leírásánál Iskariotes Judást emlegetik?

Az egyházkormányzatba való beleavatkozás sem volt kisebb csapás. A hitvallás ellen vétőket nem a püspök, hanem a fejedelem vonja felelősségre és pedig a hűtlenség főbenjáró bűne minősítésével. A háromszékköri egyházközségeket a református püspök látogatja meg. Mindezek az egyház belső ügyeibe nyúló idegen beavatkozások. Unitárius könyvet nem lehetett kinyomtatni a fejedelem engedélye nélkül és a fejedelem élt is a cenzor jogával.

A reformátusok azonban bőségesen nyomtatják a könyveket. Gelei Katona István a *Titkok titka* és a *Váltság titka* című műveit főképpen az unitárius vallás megcáfolására szánja. Előbbiben Enyedi György „testi okoskodásaitól“, „agyas csavargatásaitól“ igyekszik „vastagon“ megoltalmazni az evangéliumi vallást. Gelei és néhány követője minden tehetségüket az unitáriusok becsmérlésére fordítják. Ebben merül ki minden munkásságuk. Nem néznek túl bérces Erdély határain, ahol az ellenreformáció nemcsak a hatalom durva üldözésével, hanem már szellemi fegyverekkel is felvette a harcot a reformáció megdöntésére. Az akkori erdélyi református szívesen nevezte magát „orthodoxa religionak“, ami fölött Pokoly József, különben jeles református történetíró, még a XX-ik században is ujong, kiemelve a fejedelmi korszaknak azt az előnyös voltát, hogy a református vallás az államvallás kedvező helyzetében volt. Ámde nem tud rámutatni egyetlen nagyobb szabású munkára sem, melyet az igazi veszedelem ellen irtak volna a re-

formátus fejedelmi korban a református írók. Az unitáriusokat megalázták, szellemi szabadságukat guzsba kötötték, javainak, egyházközségeinek jó nagy számát elvették, de irodalmi téren semmit sem tettek a reformáció védelmére az ellenreformációval szemben. Pedig hát Magyarországon a Habsburgok csak addig tartották meg a protestánsoknak törvényben biztosított szabadságjogaikat, amíg arra valamiképpen kényszerülve voltak. Mikor Erdély a Habsburgok uralma alá jutott, a reformátusok is elnyomottak, szorongatottak lettek. Mennyivel erősebb és hathatósabb lett volna az ellentállás, ha kedvezőbb időkből erre teljesen rákészültek volna?! Nem lehet tehát senkinek oka arra, hogy a XVII. századi unitárius becsmérlést és elnyomást dicsőségnek és érdemnek tartsa.

A sok szomorú emlék között van azonban valami, ami föl-emelő. Ez Beke Dániel püspök bölcsessége, erélye és előrelátása. Kénytelen volt engedni a hatalom nyomásának s elfogadta a Blandrata hitvallását, de ezzel megmentette az egyházszervezetet. Gordon Sándor, a nagy angol egyháztörténetíró szintén nagy elismeréssel emeli ki Bekének az érdemét. Nekünk most hangsúlyozottnan ki kell emelnünk.

Az unitáriusok által most már másodszor elfogadott hitvallás nem volt egy teljesen kidolgozott teológiai rendszer, mint pl. a Heidelbergi Káté, hanem csak az Istenről és Jézus Krisztusról szólt. Később a lengyel befolyás érvényesült a teológiai rendszer teljes megalkotásánál s amennyiben a lengyel unitarizmust szocinianizmusnak nevezzük, tényleg az erdélyi unitarizmusban a szocinianizmus érvényesült. Ennek meg volt az az érdeme, hogy a szocinianizmus az eredendő bűn elvetésével egy igazi derűlátó teológiát teremtett meg, amely később, a XIX. és a XX-ik században a felvilágosodás és racionálizmus, bölcsélet és bibliai tanulmányozás eszméivel megbővülve, alkalmasnak bizonyult egy magasabbrendű, az emberiség érdekeit szolgáló vallásos élet megteremtésére. Az eszmék nem haladnak egyenes uton, mert sok véletlen és mesterségesen készített akadályra találnak. A deézsi egyezkedés is egy ilyen akadály volt. A Dávid Ferenc igazi szelleme, a tiszta keresztényi igazsága deézsi akadály ellenére is diadalmaskodott.

A deézsi egyezkedéssel megmentett unitárius egyház a XIX. század közepe után megadta Dávid Ferenc szellemének azt az elégtételt, amelyet az igazság tényleg megkövetel. *Benczédi Pál.*

Fizikai világ és szellemiség.

Laotse, a kínai filozófus Krisztus előtt 600 évvel ezzel kezdi 81 versből álló filozófiai elmélkedését:

„... a névvel nevezhetõn túl van a világ kezdete,
a nevezhetõn innen, — a formák világában — van az élõlények bölcsõje.
Ezért vonzódnak a tulvilági erõk megismerése után;
Ezért törekszünk e világ kincseiben gyönyörködni.
Mind a kettõnek egy az eredete, csak más neveik vannak.
Ez az egység a nagy titok: „fizikai világ és szellemiség“.

Laotse ebben rámutat a világ eredetének kettõs voltára és õ az embert is — mint ennek a kettõs szerkezetû világnak alkatrészét — szintén kettõs összetételûnek mondja. Megállapítja, hogy az embernek veleszületett, lényeges tulajdonsága az u. n. metafizikai érdeklõdés. Röviden úgy jellemezhetjük ez érdeklõdést, hogy mi tudni akarjuk a dolgok lényegét, tehát valami jelentõsebbet, mint amit a külsejük mutat.

Ma is ilyen az ember, — hisz a föld és az élõlények évmilliók életében egy pár ezerév csak egy pillanat — ma is megvan az emberben ez a metafizikai hajlam: az ezer és ezer változatban létező külső jelenségek mögött az egységes lényegyet keresi. •

Mig a régi filozófusoknál e törekvést mindjárt látjuk, a mai tudományos életben ez nem annyira szembeötlõ. Ma lényegesen a természettudományok uralják a szellemi, illetõleg tudományos életet; gyakran hallani természettudományi alapon felépített világnézetrõl.

A köznapi szemlélet is észreveszi, hogy a világ és annak dolgai összetettek és a természettudományok legfõbb törekvése a legegyszerûbb alkatelemeket megállapítani, melyekbõl a magasabbrendû igazságokat felépíthetjük. Így keletkezett már a klasszikus görög népnél az atomelmélet, mely az atom fogalmának szigorubb körülírásával átment a modern fizikába is.